

Izvorni znanstveni rad
DOI: 10.17234/Croatica.64.3
UDK: 811.163.42'366
27-234
274“156“(497.6)
Primljen: 21. IV. 2019.
Prihvaćen: 20. IX. 2019.

DVOJINA U BIBLIJSKIM TEKSTOVIMA HRVATSKIH PROTESTANTSKIH KNJIGA

Vera Blažević Krezić

Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
Odsjek za hrvatski jezik i književnost
vblazevic1@ffos.hr

Hrvatske protestantske knjige otisnute u drugoj polovini 16. stoljeća u Urachu i Regensburgu važne su za razumijevanje povijesti hrvatskoga književnog jezika, napose u razdoblju *velikoga previranja* koje je nastupilo tijekom 16. stoljeća. Poznato je također kako se s vremenom njihova jezična koncepcija mijenjala i nadograđivala te da je donesene odluke o tome što je u tekstovima potrebno promijeniti provodio čitav tim stručnjaka (prevoditelja, prepisivača, urednika, korektora) – predvođen glagoljašima Stipanom Konzulom i Antonom (Antunom) Dalmatinom. Hrvatski su protestanti nastojali oblikovati *novi* hrvatski književni (liturgijski) jezik – utemeljen na hrvatskoj (slavenskoj) knjiškoj tradiciji, ponajprije crkvenoslavenskoj te čakavskoj pismenosti, a istodobno inkluzivan prema obilježjima hrvatskih govornih idioma.

U radu se pristupa analizi dvojinjskih oblika imenskih riječi i glagola u evanđeoskim tekstovima pet odabranih protestantskih knjiga (prvi dio glagoljičkoga *Novoga testamenta* 1562, ćirilički *Novi testament* 1563, glagoljička *Postila* 1562, ćirilička *Postila* 1563, latinička *Postila* 1568). Izdvajaju se oblici kojima se izriče značenje parnosti i dvojnosti, a potom se utvrđuje stupanj njihove sročnosti. Usustavljaju se uočene sličnosti i razlike među analiziranim predlošcima, a iz rezultata usporedne jezične analize izvode se zaključci o korektoru (korektorima) glagoljske i ćirilske *Postile* kao i o izmjeni načela

jezične koncepcije hrvatskih reformatora koja je očigledno nastupila krajem 1562. i početkom 1563. godine.

Ključne riječi: protestantski biblijski tekstovi, povijest hrvatskoga književnog jezika, 16. stoljeće, *Postila*, dvojina

1. UVOD

Glagoljička, ćirilička i latinička izdanja hrvatsko-uraške (i regensburške) protestantske tiskare (1561–1565/1568) važna su za razumijevanje povijesti hrvatskoga jezika u ranome novovjekovlju, razdoblju oblikovanja tzv. pokrajinskih književnosti na hrvatskome prostoru. Ne treba nas stoga čuditi što su se istraživanjem protestantske književnojezične koncepcije bavili brojni hrvatski filolozi, povjesničari i kulturolozi – od Franje Bučara i Franje Fanceva do Alojza Jembriha, Stjepana Damjanovića i Gordane Čupković. Nerijetko su isticali kako je ona zadobivala različite pojavne oblike u izdanjima uraške tiskare. Pojedine protestantske knjige, uz čakavsku osnovicu (tzv. *jezični temelj*), odlikuje unos štokavskih jezičnih elemenata¹ (glagoljički *Novi testament*, 1. dio 1562), a pojedine pak knjiško (crkvenoslavensko i ino) nasljeđe (npr. ćirilički *Novi testament* 1563). Nejedinstven, naddijalektno usmjeren hrvatski književni jezik protestantskoga projekta počiva na uzornim tekstualnim predlošcima, stoga nam sustavno provođena usporedna jezična (filološka) analiza nudi nove podatke o karakteru, sadržaju i namjeni izdanja uraške tiskare te o različitim jezičnim stavovima njihovih priređivača. Upravo su hrvatski reformatori, uz Šimuna Kožičića Benju, oblikovali najstarije izravne informacije o jezičnome uređivanju tekstova, pa su brojna njihova djela već objavljena u faksimilnome i/ili kritičkome obliku (npr. glagoljička i ćirilička *Tabla za dicu* iz 1561, glagoljički i ćirilički *Novi testament* iz 1562/1563. i 1563, latinička *Postila* iz 1568. i dr.). Protestantska je književnojezična koncepcija rezultat djelovanja čitava tima prevoditelja, urednika, priređivača, prepisivača i korektora koji su, predvođeni Stipanom Konzulom i Antonom (Antunom) Dalmatinom, *pomagali* egzilsku urašku tiskaru.² I danas je potreban tim stručnjaka za istraživanje jezičnoga *složenca*

¹ Uz prisutnost elemenata koje buduća istraživanja tek trebaju rasvijetliti/odrediti kao kajkavske ili slovenske.

² Poznato je kako su o jeziku naših ranonovovjekovnih protestantskih izdanja – kao glavni urednici tekstova i prevoditelji njemačkih, latinskih, talijanskih, čeških i slovenskih izvornika – skrbbili Stipan Konzul Bužečanin i Anton (Antun) Dalmatin, uz svesrdnu pomoć suradnika

hrvatskih protestantskih izdanja koji je sa srednjovjekovnom tradicijom povezan čvrstim nitima, no višestruko isprepletenima. Pripremajući pretiske izvornika – glagoljskoga *Novoga testamenta* i *Artikula* – s uređenim latiničkim prijepisom i usustavljenim popisom razlika prema odgovarajućim ćirilskim izdanjima, suradnici okupljeni na projektu Hrvatske zaklade za znanost *Jezik izdanja hrvatske protestantske tiskare u kontekstu književnojezičnih smjernica XVI. stoljeća* (Mateo Žagar, voditelj, Stjepan Damjanović, Tanja Kušević, Ivana Eterović, Blanka Ceković)³ nastoje utvrditi mjesto protestantske koncepcije u *okomitoj* povijesti hrvatskoga književnoga jezika, ali i u presjeku šesnaestostoljetnoga jezičnoga stanja (kao vremena *dezin-tegracije, previranja*), i to bavljenjem pitanjima izmjene načela njihove jezične koncepcije pod utjecajem predložaka, ali i jasnih stavova priređivača, rasvjetljavanjem problema čakavske osnovice (srednjoistarske i/ili dalmatinske), štokavskoga naslojavanja i njegova uklanjanja, crkvenoslavenskih utjecaja kao i utjecaja *tekstova prvaka* vernakularne (crkvene) pismenosti – srednjovjekovnih latiničkih i ćirilčkih, čakavskih i štokavskih lektionara.

Za potrebe su ovoga nacrtnog istraživanja – koje se bavi morfološkim i sintaktičkim *prežicama* dvojine – odabrane i usporedno analizirane biblijske lekcije hrvatskih protestantskih knjiga otisnutih u rasponu od 1562. do 1568. godine u Urachu i Regensburgu, i to glagoljicom, ćirilicom i latinicom. Njih odlikuje funkcionalno nijansiran grafemski sastav, pismovni izraz skrojen za potrebe izmijenjenoga fonološkog sastava jezika, odnosno nove jezične koncepcije hrvatskih reformatora koja je, povrh svega, bila u stalnoj mijeni, i to stoga što se nastojala uskladiti s promjenama u recipijentskome krugu, odnosno društvenoj sredini kojoj su te knjige bile namijenjene, potom s različitom naravi tekst(ov)a,⁴ stavovima prevoditelja i priređivača itd. Dijelom su

iz Istre i Primorja, npr. Jurja Cvečića i Ivana Lamelle iz Pazina, Matije Pomazanića iz Berma, Mateja Živčića i Ivana Fabijanića iz Pazina, Frane Hleja/Kleja iz Istre, Jurja Juričića iz Vinodola, Leonarda Merčerića iz Cresa, Grgura Vlahovića iz okolice Metlike i drugih. Ne treba zaboraviti ni na djelatnost uskočkih pravoslavnih svećenika – Ivana/Jovana Maleševca iz Bosne i Matije Popovića iz Srbije – koji su tijekom 1561. i 1562. boravili u Urachu (usp. Blažević Krezić 2018: 6; Žagar 2019).

³ Godine 2017. pridružuje im se autorica ovoga rada koji je također oblikovan u okviru spomenutoga projekta.

⁴ Što je osobito važno kod *Postile*, ali i drugih protestantskih *sasvim novih* knjiga: *Edni kratki i razumni nauci (Loci communes theologici Melanchthona)*, *Artikuli ili deli prave stare krstianske vere* (Trubarova kontaminacija *Confessiones tres*, augsburške, virtemberške i sasko), *Crikveni ordinalic (Württembergische Kirchenordnung)*, *Spovid i spoznanie prave krstijanske vire (Confessio Augustana)*, *Bramba augustanske spovedi – Apologia imenovana*

naše usporedne analize postale biblijske lekcije prvoga dijela glagoljičkoga *Novoga testamenta* objavljenoga u Urachu (12. siječnja 1562. – GNT) i lekcije ćiriličkoga *Novoga testamenta* (4. svibnja 1563. – ČNT), potom lekcije glagoljičke i ćiriličke *Postile* (glagoljička 30. listopada 1562. – GP, ćirilička 1. siječnja 1563. – ČP), te lekcije latiničke *Postile* objavljene u Regensburgu 1568. godine (LP).⁵

Radeći na programiranju polifunkcionalnoga književnoga jezika namijenjenoga širokomu prostoru – od slovenskih predjela (kojima su služili Trubarovi prijevodi) pa sve do Carigrada – hrvatski reformatori nastojali su oblikovati jezičnu osnovicu na najjačoj hrvatskoj književnojezičnoj tradiciji, tada bliskoj *narodnomu izričaju*, dakako uvažavajući i hrvatsku crkvenoslavensku tradiciju (usp. Polovič 1908: 56–73; Fancev 1916a: 147–225; Fancev 1916b: 1–112; Murko 1925: 72–106; Damjanović 2014; 2018; Jembrih 2007; 2008; Čupković 2010: 1–36; Kušević 2016: 237–259; Žagar 2016: 585–608, Žagar 2019 i dr.). Dosada je isticano kako protestantska izdanja nisu ispisana čistim i jedinstvenim jezikom istarskih i sjevernodalmatinskih čakavaca 16. stoljeća, nego u njima ima i starijih i južnijih čakavskih, crkvenoslavenskih i slovenskih elemenata,⁶ a nisu isključeni ni utjecaji drugih

(...) (*Apologie der Augsburger Konfession*), *Edna kratka Summa nikih prodik od tļče i od čarnic, Beneficium Christi, govorenje vele prudno*

⁵ Polazište u oblikovanju uzorka za analizu predstavljaju glagoljička i ćirilička *Postila*, odnosno ulomci evanđeoskih tekstova koji se u njima pronalaze i daju se usporediti s ulomcima iz prvoga dijela glagoljičkoga *Novog testamenta*, potom s ulomcima iz ćiriličkoga *Novog testamenta* te iz latiničke *Postile*. Evanđeoski tekstovi glagoljske i ćirilske *Postile* raspoređeni su u dvije temeljne sadržajne cjeline: prva cjelina nosi naziv *kratko tļmačene nedelskih evangeliov*, a sadrži novozavjetna čitanja i tumačenja od prve nedjelje došašća do dvadeset i pete nedjelje po svetkovini Presvetoga Trojstva; druga cjelina zove se *kratko tļmačene prazničkih evangeliov*, a donosi evanđeoske ulomke koji se govore za praznika i svetkovina – njih pak nema u latiničkoj *Postili* iz 1568. (oznaka LP -; ondje se posljednje čitanje odnosi na dvadeset i šestu nedjelju po svetkovini Presvetoga Trojstva, usp. pretisak prvoga dijela 1993. prir. Alojz Jembrih, Pazin: Istarsko književno društvo „Juraj Dobrila”). Regensburška *Postila* hrvatski je prijevod *Postile* protestantskoga profesora i teologa Johanna Brenza. Opsegom nadilazi glagoljsku i ćirilsku, a sastoji se od dvaju dijelova. Prvi dio ima 12 nenumeriranih listova i 207 numeriranih listova te obuhvaća nedjeljne propovijedi *od adventa do Uskrsa*. Drugi dio sadrži propovijedi od Uskrsa do konca crkvene godine (277 rimskim brojevima numeriranih listova teksta), nakon čega slijedi osam nenumeriranih listova *Ukaza ili Registra* (usp. Bučar i Fancev 1938: 95–105).

⁶ Primjerice, stariji su istraživači jezika hrvatskih protestantskih izdanja neodlučni u vezi s tim treba li ostatke dvojine povezivati s hrvatskom crkvenoslavenskom tradicijom ili ih valja tumačiti kao utjecaj slovenskih izdanja (usp. Vidic 1898: 124; Polovič 1908: 61 i dr.). Franjo Fancev (1916b: 15–16) izrazio je neslaganje s istraživačima koji su dvojinke oblike hrvatskih protestantskih izdanja tumačili kao slovenizme istaknuvši kako ih hrvatski reformatori bilježe

slavenskih jezika (poljskoga, češkoga, ruskoga). Potkrepu za istaknuto prije svega pronalazimo u opsežnoj studiji Franje Fanceva – *Jezik hrvatskih protestantskih pisaca 16. vijeka* (1916a, 1916b) – utemeljenoj na usporednoj analizi jezika 17 protestantskih djela.⁷

Zaključci istraživača aktivnih do prve polovine 20. stoljeća govore u prilog *narodnojezičnomu karakteru*⁸ *glagoljskih protestantskih knjiga u odnosu na ćirilске, a najzad se ističe i kako latinska Postila* za izvor svakako ima glagoljsku (usp. Murko 1925: 76). U novije pak vrijeme, napose zahvaljujući predanu radu istraživača koje je u okviru projekta *Jezik izdanja hrvatske protestantske tiskare u kontekstu književnojezičnih smjernica XVI. st.* okupio njegov idejni začetnik i voditelj prof. dr. sc. Mateo Žagar, doznajemo više o konkretnim predlošcima hrvatskih protestantskih izdanja (slovenski i ini prijevodi, latinički čakavski lekcionari, crkvenoslavenski predlošci), ali i o općim značajkama njihova dinamičnoga i neujednačenoga književnog jezika – s neupitnom čakavskom osnovicom koja je podvrgnuta blagomu i neujednačenomu utjecaju slovenskoga i crkvenoslavenskoga jezika,⁹ kako između djela tako i unutar pojedinih izdanja. Ni štokavske nas jezične odlike, zamijećene u izdanjima hrvatskih reformatora iz 1562. godine,¹⁰ napose u prvome dijelu glagoljskoga *Novoga testamenta* (Žagar 2019), također ne smiju iznenaditi, kao ni činjenica da je njihovo uključivanje u glagoljske protestantske knjige (ponegdje i ćirilске) rezultat drukčijih jezičnih stavova koje su zastupali članovi protestantskoga prevoditeljskog i uredničko-priređivačkog tima. Drugim riječima njihovo je uključivanje

pod utjecajem *starijih hrvatskih crkvenih matica*, ponajprije crkvenoslavenskih predložaka.

⁷ *Katekizam* (glagoljicom, 1561), *Katekizam* (ćirilicom, 1561), *Abecedarium / Tabla za dicu* (1561), *Prvi dio Novoga testamenta* (glagoljicom, 1562), *Artikuli* (1562), *Postila* (glagoljicom, 1562), *Edni kratki razumni nauči* (glagoljicom, 1562), *Novi testament* (ćirilicom, 1563), *Bramba Augustanske spovedi* (1564), *Crikveni ordinalic* (1564), *Spovid i spoznanie prave krstijanske vire* (glagoljicom i latinicom, 1564), *Vsih prorokov stumačenje hrvatsko* (latinicom, 1564), *Beneficium Christi – Govorenje vele prudno* (latinicom, 1565), *Postila* (latinicom, 1568), *Razgovaranje meju papistu i jednim luteran(om)* (1555), *Edna kratka summa nikih prodik od tlče i od čarnic* (1563).

⁸ Kada se služimo izrazom *narodni izričaj*, valja pojasniti da ga u novije vrijeme može zamijeniti izraz *vernakularna pismenost* pod koji se, makar u prvo doba (do 14. st.), mogu podvesti čak i hrvatski crkvenoslavenski tekstovi jer su u osnovi suprotnosti prema latinskome jeziku, a još nije na *prvu poziciju* stupila konkurentna čakavska *narodna pismenost* (usp. Barbarić 2017).

⁹ Međutim utjecaj se slovenskoga i crkvenoslavenskoga jezika ne može promatrati na istim osnovama. Slovenski jezik na prijevode hrvatskih protestanata utječe putem predložaka, ostavljajući tzv. *slučajan trag*, dok se crkvenoslavenizmi povezuju s odlukom o povratku knjiškoj tradiciji i nisu u izravnoj vezi s konkretnim crkvenoslavenskim predlošcima.

¹⁰ Primjerice *tko, što, sav, u...* nasuprot čakavskima *ki, ča, vas, v/va*.

osvijesteno i organizirano, odnosno nije potaknuto ovisnošću o predlošku i/ili predlošcima, što je primjerice kadra potvrditi usporedba protestantskih evanđeoskih tekstova s tekstovima *Lajpciškoga lekcionara*. U *Postili* k tomu valja osvijestiti razliku između jezika evanđeoskih tekstova (za koje su prevoditelji imali *Lekcionar* i druga hrvatska djela) i jezika tumačenja/propovijedi, odnosno tekstova koji su prevedeni bez pomoćnih (sigurnosnih) predložaka (osim Trubarove slovenske *Postile*, međutim i slovenska su izdanja za naše prevoditelje *strana*).

Proučavajući grafematske/fonološke, gramatičke (morfološke) i leksičke odlike biblijskih tekstova zasvjedočenih u pet spomenutih protestantskih izdanja,¹¹ uočili smo primjerice kako grafetičke i grafematske razlike između glagoljske i ćirilske *Postile* s jedne te prvoga dijela glagoljskoga *Novog testamenta* s druge strane jasno ukazuju na smjenu redaktorne prakse koja je nastupila u prvoj polovici 1563. godine. Međutim pripreme su se radnje izvodile i krajem 1562. godine. Ne trebaju nas stoga iznenaditi značajna podudaranja zabilježena u svim izdanjima iz 1562. godine (prvi dio glagoljičkoga *Novog testamenta*, glagoljička *Postila*), a njima se pridružuje i ćirilička *Postila* stoga što je otisnuta u siječnju 1563. godine. Najviše razlika bilježimo u preostalim usporednim izdanjima – ćiriličkome *Novom testamentu* i latiničkoj *Postili*, a one se tiču uklanjanja štokavskoga sloja, grafijske i jezične konzervativnosti ćirilskih izdanja i sl. Minimalne su razlike zabilježene između glagoljske i ćirilske *Postile*, a još bi ispravnije bilo ustvrditi kako između njih pronalazimo brojna isključiva podudaranja, kakvih nema u preostalim analiziranim izdanjima. Jezične i pismovne odlike evanđeoskih tekstova glagoljske i ćirilske *Postile* važne su stoga što ukazuju na *prijelom protestantske norme*, odnosno označuju/najavljuju jezičnokoncepcijski zaokret koji je uzeo maha u ćirilskome *Novom testamentu* i u drugome dijelu glagoljskoga *Novog testamenta*. Novu struju redigiranja protestantskih tekstova među ostalima odlikuje povratak knjiškoj tradiciji (usp. Damjanović 2018: 113), kvaliteta itekako razaznatljiva u glagoljskoj i ćirilskoj *Postili* u odnosu na prvi dio glagoljskoga *Novog testamenta*. Njoj u prilog govore mnoge grafematske odlike i razlike zabilježene u tekstovima

¹¹ Mateo Žagar, Tanja Kušević i Vera Blažević Krezić izložili su referat pod naslovom *Biblijski tekstovi uraških protestantskih izdanja u suodnosu* na Prvome međunarodnome znanstvenom skupu *Hrvatski prijevodi Biblije* u organizaciji Odjela za kulturu hrvatskoga jezika Hrvatskoga filološkog društva (HFD) i Katoličkoga bogoslovnog fakulteta (KBF) Sveučilišta u Zagrebu (Zagreb, Hrvatska, 26. – 28. rujna 2018).

hrvatskih protestanata, i to onima koje smo promatrali (i analizirali) baš stoga što su u suodnosu. Mogli bismo reći da se na glagoljskoj i ćirilskoj *Postili* prelama protestanska pismovna i jezična norma: u glagoljskoj *Postili* na način polaganoga neutraliziranja štokavskih dijalektnih obilježja¹² svojstvenih prvomu dijelu glagoljskoga *Novog testamenta*, ali i arhaiziranjem grafije (npr. čuvanje grafema *jata*: npr. GNT, LP u *družbi*, GP, ĆP v *družbê*, ĆNT v *družbi*; bilježenje jerovskih znakova: GNT *njim* : ĆNT, ĆP *njimь* : GP *njim'* : LP *njim*; izbjegavanje *đerva* – doduše na tradicionalno opravdanim mjestima, ali napose u bilježenju inicijalnoga i intervokalnoga /j/ kao u primjeru *fim* : *imь*). Ostaje međutim otvoreno pitanje dosljednosti (i pripravnosti) korektora koji su provodili pravopisne i jezične preinake u glagoljičkoj i ćirilskoj *Postili* nastojeći ih *unaprijediti* u odnosu na prijašnja izdanja, napose glagoljički *Novi testament* (1562) (usp. Damjanović 2018: 114). Naznačene promjene i razlike dodatno su naglašene u mlađoj ćirilskoj *Postili*, uz usmjerenost na knjišku, crkvenoslavensku tradiciju. Među njima ističemo nesklonost bilježenju asimilacijskih i disimilacijskih promjena: npr. GNT i LP *mnoštvo*,¹³ GP, ĆP *množtvo*, ĆNT *množastvo*; čuvanje suglasničke skupine *čl*: npr. GNT, GP, LP *čovik* : ĆNT, ĆP *človikь*; bilježenje inicijalnoga *ja* od stcsl. *(j)ę namjesto *je*: npr. GNT *jezik* : GP, ĆP *jazik* : ĆNT *jezikь*,¹⁴

¹² Fonološka obilježja čakavskih govora, ponekad i slovenskih predložaka, zasvjedočena su u tekstovima glagoljičke, ćirilčke i napose latiničke *Postile* čak i onda kada ih ne pronalazimo u prvome dijelu glagoljskoga *Novog testamenta*, dok se u ćirilskome *Novom testamentu* svakako ne pojavljuju. Među njih ubrajamo zamjenu grafema *o* grafemom *u*, bilježenje odraza prednjega nazala grafemom *a* iza palatala /č/, /ž/, /j/, što je autohtono čakavsko obilježje (doduše prisutno i hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima), asimilacijske i disimilacijske promjene svojstvene tekstovima sa *slabijim crkvenim utjecajem* (usp. Fancev 1916a: 207), zamjenu grafema *v* grafemom *f* (samo u LP), u literaturi također naznačenu kao čakavsko obilježje. U svim se navedenim primjerima ćirilčka *Postila* koleba između priklanjanja glagoljskim, više ili manje funkcionalnim, odnosno ćirilskim, konzervativnijim rješenjima. Ne smije se zaboraviti ni na – još uvijek otvoreno – pitanje predložaka i načina njihova utjecanja na jezik i pismo motrenih tekstova (vrijeme i prostor/smjena opće jezične politike, pismo).

¹³ GNT i LP provode jednačenje, GP i ĆP ne, u ĆNT zabilježena vokalizacija nekadašnjega slabog poluglasa između palatala -ž- i sufiksa -stv-. Fancev upozorava na skupove -ž'stvo (umjesto -žastvo) i -ž'ski koji se u protestantskim tekstovima pišu bez promjene ili se mijenjaju u -žtvo, -žki te dalje u -štvo, -ški (1916a: 208).

¹⁴ Čakavštinu odlikuje dvojaka zamjena prednjega nazala (/e/ > /a/, /e/). Obično se ističe kako se proces zamjene prednjega nazala u čakavaca odvijao u dvjema fazama: prvoj (starijoj) s prijelazima /ję-/ /čę-/ /žę-/ u /ja-/ /ča-/ /ža-/ (npr. *jazik*, *počati*, *žati*) i drugoj (novijoj) s odrazom /e/ > /a/ (npr. *męso* > *meso*). Mnogi istraživači promjenu /e/ > /a/ iza palatala drže općečakavskim obilježjem (ujedno i sastavnicom hrvatske crkvenoslavenske norme). Također se smatra kako današnji čakavski govori, u usporedbi s povijesnim, čuvaju manje primjera s odrazom /a/ zbog utjecaja štokavskih govora (usp. Gadžijeva i sur. 2014: 78).

metatezu *vs* : *sv* i *kt* : *tk* (GNT, GP *svaka* : ĆNT, ĆP, LP *vsaka*; GNT, GP, LP *nitkor* : ĆNT, ĆP *niktore*) i sl. Pozornost valja svratiti i na opće morfološke razlike među tekstovima. U prezentu prvoga lica jednine analizirani tekstovi bilježe stari nastavak *-u* i noviji *-m* (npr. *budu* / *budem*); a u trećemu licu množine zabilježeni su stariji oblici sa završnim *-t* kao i noviji oblici bez dočetnoga *-t* (*trgajut* / *targaju*). Iako se dvojaki oblici pronalaze u svim analiziranim tekstovima, potrebno je istaknuti kako je učestalost starijih oblika – tzv. crkvenoslavenizama – svojstvena ćirilickomu korpusu, dok se u latiničkoj *Postili* javlja najviše mlađih (necrkvenoslavenških) oblika. Kod imenskih se riječi ističe instrumental jednine imenica ženskoga roda sa starim nastavkom *-u* (GNT, ĆNT, GP i ĆP), međutim isti tekstovi bilježe i mlađe oblike (npr. *vodu* : *vodom*). Latiničku *Postilu* odlikuje (inače joj nesvojstveno) čuvanje starijih dvojinjskih glagolskih oblika, i to na onim mjestima na kojima su usporedni glagoljički i ćirilicki tekstovi već zabilježili zamjenu dvojine množinom.

2. O DVOJINI U HRVATSKIM PROTESTANTSKIM TEKSTOVIMA IZ 16. STOLJEĆA

Iako se nejednako zastupljeni ostaci dvojine pronalaze u rukopisnim i tiskopisnim hrvatskim tekstovima 15. i 16. stoljeća – bili oni crkvenoslavensko-glagoljskoga karaktera, poput Kožičićeva *Misala hruackoga* iz 1531. (usp. Ceković i Eterović 2015: 133–150), ili pak starohrvatsko-lekcionarskoga (usp. Vince 2013: 505–512), odnosno amalgamnoga zborničkoga te pravnoga karaktera (usp. Damjanović 2008; Kuzmić 2007: 55–83; 2008: 287–302) – valja napomenuti kako se dvojina kao gramatička kategorija izgubila u hrvatskim govornim idiomima (do) 16. stoljeća.¹⁵ Kao praslavenško i starocrkvenoslavensko nasljeđe (Mihaljević 2014: 25–27) čuvaju je srednjovjekovni i ranonovovjekovni hrvatski crkvenoslavenski tekstovi pa i novocrkvenoslavenski jezični tipovi i spomenici, kako *rusificirani/istočnoslavenizirani* iz 17. i 18. stoljeća tako i hrvatski novocrkvenoslavenski iz 19. i 20. stoljeća. Dvojina se u hrvatskoj knjizi 16. stoljeća pojavljuje u dvama

¹⁵ Postupak gubljenja dvojine u slavenskim jezicima ima tri razaznatljiva stupnja: gubljenje relevantnosti dvojine, gubljenje funkcije i gubljenje oblika (Mihaljević 2014: 34–35).

značenjima – značenju parnosti (tzv. slobodna dvojina) i dvojnosti. Poznato je primjerice kako su se u hrvatskoglagoljskim fragmentima 12. i 13. stoljeća sačuvali dvojninski oblici imenskih i glagolskih vrsta riječi kojima se izriču značenja parnosti i dvojnosti (usp. Mihaljević 2018: 28–30). Zastupljenost je dvojine u tim tekstovima zapravo izjednačena sa stanjem u starocrkvenoslavenskim spomenicima. Nadalje, podaci o hrvatskoglagoljskim tiskanim brevijarima svjedoče da je dvojina u međuvremenu – dakle do kraja 15. stoljeća – uglavnom izgubila značenje parnosti, iako se zadržala u izricanju dvojnosti. Stjepan Damjanović (2008) istraživao je jezik hrvatskoglagoljskih neliturgijskih zbornika 15. i 16. stoljeća zaključivši kako dvojina ondje nije rijetko zabilježena pojava, odnosno da je uporaba dvojninskih oblika riječi praćenih brojem *dva* zapravo dijelom jezične norme koju slijede onodobne glagoljske knjige (usp. Ceković i Eterović 2015: 134). U starohrvatskome jeziku dvojina se čuvala do kraja 15. stoljeća kada počinju prevladavati množinski oblici imenskih i glagolskih vrsta riječi (Kuzmić 2008: 287–302). Uzmak dvojine postaje izraženiji prilikom udaljavanja od jezgre obrojčene imenice, stoga je množina češća u pridjeva kada su dijelom predikata nego kada su u atributnoj funkciji. Dvojinu također slabije čuvaju lične zamjenice. Glagoli u službi predikata u rečenicama u kojima je više imenica – najmanje dvije, uglavnom u službi subjekta – mogu biti u dvojnini ili u jednini, a potonje znači da se – prema pravilima kontaktne sročnosti – slažu s najbližom imenicom (usp. Gadžijeva i sur. 2014: 341).¹⁶

Zbroj dviju istovrsnih jedinica može se izraziti sumativno (dvojinom) ili distributivno (jedninom). Jednako tako za količinu veću od dva alterniraju sumativna množina i distributivna jednina (usp. Gadžijeva i sur. 2014: 94). Imenice *dualia tantum* – za parnosimetrične dijelove tijela, npr. *oči*, *uši* – u hrvatskome crkvenoslavenskom jeziku čuvaju dvojinu čak i kada se izriče

¹⁶ Za jezike koji – poput starocrkvenoslavenskoga, slovenskoga i lužičkosrpskoga – imaju dvojinu vrijedi sljedeće pravilo: ako su u rečenici dva subjekta, oba u jednini, predikat je zabilježen u dvojnini. U svim drugim slučajevima predikat je u množini. Međutim u hrvatskome crkvenoslavenskom jeziku potvrđeni su primjeri dvaju subjekata praćenih predikatom u množini, pa čak i primjeri triju subjekta u jednini s predikatom u dvojnini. Združene subjekte u hrvatskome crkvenoslavenskom jeziku često prati predikat u dvojnini, i to baš kada združeni subjekti označavaju što živo, a nevažan nije ni red riječi (preponirani subjekti češće imaju predikate u dvojnini, a onda i u množini). Iako su u hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima rijetki primjeri jednoga subjekta u dvojnini s množinskim predikatom (*běli stvoreni sutb rucē ee*), naša će analiza pokazati kako je u hrvatskim protestantskim tekstovima 16. stoljeća – baš u takvih primjera – množinski predikat pravilo. Ta spoznaja govori u prilog slabljenju dvojnine u povijesti hrvatskoga (uopće slavenskih) jezika (usp. Kovačević 2017: 148–170).

mного pari predmeta (više od dva), a ne samo jedan par. Međutim takvo distributivno izricanje sve više zamjenjuje množina, a zamjena je distributivne dvojine množinom zamijećena čak i u starocrkvenoslavenskim tekstovima. Nadalje dvojniski oblici imenica koriste se i kada je riječ o dvama bićima ili predmetima, pri čemu su imenske riječi u atributnoj i apozitivnoj službi, a glagoli su s njima sročni u istome broju. Brojevni kvantifikator može biti eksplicitno naveden (*dva, dvanaest* i dr.), ali i ne mora. Kuzmić i Klinčić (2016: 30) razlikuju pojam vezane dvojine – kao morfološke kategorije koju odlikuje pojava imenice s brojevnim kvantifikatorom *dva, oba(dva)*, djelomice i s brojevima *tri* i *četiri* – od pojma kongruentne dvojine u kojoj brojevni kvantifikatori određuju oblik čitave subjektne ili objektne sintagme, kao i predikata koji se nastavkom slaže s prethodnom sintagmom. Nadalje Kuzmić i Pupek (2012: 82) pojašnjavaju pojmove anaforičke ili sekundarne dvojine, koja se odnosi na najmanje dva imenovana i ranije spomenuta pojma u subjektnoj ili objektnoj ulozi te sindetičke (sindetske) dvojine koja se – za razliku od kongruentne i anaforičke dvojine – odnosi isključivo na dva imenovana subjekta.¹⁷

Bez obzira na to što je knjigama Kožičičeve glagoljske tiskare i hrvatsko-uraške protestantske tiskare zajedničko vrijeme postanka (16. stoljeće), a mnogima i pismo (glagoljsko) kojim su otisnute – zbog čega ih itekako ima smisla i potrebe uspoređivati – ne smijemo zaboraviti da je riječ o tekstovima drukčijih književnojezičnih koncepcija, i tako podložnih stalnim i korjenitim unutarnjim promjenama. Primjerice analiza imenskih i glagolskih oblika u *Misalu hruackome* (1531) Šimuna Kožičiča Benje potvrdila je kolebanje u odabiru dvojine i/ili množine – napose prilikom izricanja parnosti, dok se kod izricanja dvojnosti množinski oblici rjeđe pojavljuju (usp. Ceković i Eterović 2015: 133–150; Ceković, Sanković i Žagar 2015: 101–132). To znači da gramatička, sintaktička i značenjska zastupljenost dvojine nisu u potpunosti ovisne o starocrkvenoslavenskim predloščima, odnosno da je Kožičičeva (autorska) jezična koncepcija upotpunjena osviještenom i organiziranom uporabom dvojine. Već smo s obzirom na istaknuto dužni pretpostaviti kako jezična koncepcija hrvatskih reformatora – mijenjajući, doduše, načela, stavove i konkretna jezična rješenja – ne odstupa od osviještenoga i organiziranoga

¹⁷ Slobodnu i vezanu dvojinu, a potom anaforičku i sindetsku dvojinu prvi je protumačio Aleksandar Belić 1932. godine (usp. Mihaljević 2014: 26–27). Postoji također podjela koja uz slobodnu i vezanu dvojinu (ovisnu o broju dva) razlikuje pronominalno-verbalnu dvojinu, dvojinu u konstrukcijama s dva imena (dvije imenice) i sročnu dvojinu.

služenja dvojinom. Biblijski (evanđeoski) tekstovi pet odabranih protestantskih knjiga, uvrštenih u našu usporednu analizu, imaju pokazati kako se u hrvatskih reformatora mijenjao odnos prema uporabi dvojinskih imenskih i glagolskih oblika te kako je prisutnost *starijih* dvojinskih oblika ukazivala na utjecaj starocrkvenoslavenskih i hrvatskih crkvenoslavenskih tekstova, ali i na provođenje sustavno osmišljenoga načela konzervativnosti (napose u ćirilskim tekstovima). Međutim prežici dvojine u hrvatskih protestantskih tekstova vjerojatno nisu i ne moraju biti isključivim znakom oslonjenosti na knjišku (starocrkvenoslavensku) tradiciju. Prema nekim istraživačima tragovi dvojine mogu ukazivati i na važnost slovenskih predložaka i jezično-kulturnih utjecaja (usp. Vidic 1898: 124, Polovič 1908: 61),¹⁸ odnosno mogu biti znakom kombiniranja načela konzervativnosti, razumljivosti i funkcionalnosti, posebice kada se pojave u najmlađoj latiničkoj *Postili* (Regensburg 1568) s prevladavajućim čakavskim oblicima.

Prežici dvojine našli su mjesta u Fancevljevoj opsežnoj studiji posvećenoj jeziku 16-stoljetnih hrvatskih protestantskih izdanja. Spominje ih unutar poglavlja koje problematizira imeničke deklinacije. Iz primjera koje navodi – npr. *dva mlada golubića, dva slipca, dva grajanina, dve stade, dvi godišći* (stariji oblik u ČNT, a noviji oblik *dva godišća* zabilježen je u GNT), *dvi vremena (dvi vrimenta), dvê grlice / dvi grlici, dvê ribê / dvi ribi / dvi ribê / dvê ribi*¹⁹ – razvidno je kako su hrvatski reformatori sačuvali nominativne i akuzativne dvojinske oblike imenica za razliku od (neučestalih) dativnih i instrumentalnih (npr. dvojinski je oblik *z dvima ribama*), a napose genitivnih i lokativnih oblika u kojima je prevladala množina.²⁰ Zatečeno je stanje –

¹⁸ Spomenutim se pretpostavkama i tvrdnjama oštro suprotstavio Franjo Fancev (1916b: 15–16, 38, 55).

¹⁹ Imenice ženskoga roda u navedenim se padežnim oblicima pojavljuju s nastavcima *-e/-ê* i *-i* zbog čega Kuštović (2019) napominje kako je teško ustvrditi je li riječ o nastavku za dvojinu (*-ê/-i*) ili pak za množinu (*-y>-i, -e>-e*). Podsjetimo, tada su učestale i različite realizacije *jata*. U slovenskim se protestantskim tekstovima 16. stoljeća za imenice ženskoga roda uglavnom potvrđuje dvojinski nastavak *-i* te množinski nastavak *-e* (*dvej Hzheri : dvej Hzhere, dvej Ribi : dvej Ribe*, usp. Jakop 2010: 359).

²⁰ Boris i Martina Kuzmić (2015: 22–23) slično ustvrđuju za povijest čakavske pismenosti napominjući kako se u čakavskih pisaca najduže čuvaju dvojinski oblici imenica u nominativu, akuzativu i vokativu, i to u značenju dvojnosti (*dva grada, oba brata, dvi seli*). Do kraja 16. stoljeća čuvaju se i neki dvojinski oblici u genitivu i lokativu (*dveju gradu, dviju selu*) te u dativu i instrumentalu (*obima oltaroma, obema sucema*). Od 17. stoljeća rijetki su dvojinski oblici za genitiv (*dviju gospodinu*). U imenica ženskoga roda najduže se čuvaju dvojinski oblici imenica u nominativu, akuzativu i vokativu (značenje parnosti: *oči, uši*) te u dativu i instrumentalu (*očima, ušima*). Dvojinski oblici u genitivu i lokativu također su prisutni u

upozorava Fancev – vrlo slično onomu koje susrećemo u našim (primorskim) lekcionarima.²¹ Iako terminološki ne razlikuje dvojinke oblike kojima se izražava parnost od oblika kojima se izražava značenje dvojnosti, jasno ukazuje na njihove razlike ističući kako protestantski tekstovi dvojinu najčešće bilježe (samo) u primjerima imenica koje su praćene brojevnim kvantifikatorom *dva (oba)* te da ju ne susrećemo u imenica s brojevima tri ili četiri (usp. Fancev 1916b: 13–14).²² Nadalje posebno izdvaja dvojinke oblike imenica kojima se iskazuje značenje parnosti (npr. *oči, uši, prsi, noga, ruka*). Fancev je među prvima ustvrdio kako su prežici dvojine u protestantskim tekstovima povezani s načelom konzervativnosti, naknadno osviještenim u njihovoj jezičnoj koncepciji i na osobit način zastupljenim u njihovim ćirilskim izdanjima,²³ no ne samo u njima. To se načelo – prije svega – imalo ostvariti izraženim (ponovnim) oslanjanjem na knjiške (crkvenoslavenske)

pojedinih pisaca 16. stoljeća (*očiju, ušiju*) (isto: 30). Rijetki su međutim – s imenicama sročni – dvojinke oblici zamjenica i pridjeva (eventualno kod pokaznih zamjenica uz brojeve *dva/oba*: npr. *ta dva suca*) (isto: 37). U tronarječnome (hibridnome) hrvatskome književnom jeziku stanje s dvojinom slično je onomu u pisaca čakavske pismenosti (npr. *dva grada, oba brata, dve vedre, dvi godišći*) (isto: 132). Napominje se razlikovanje dvojinke oblika nepalatalnih i palatalnih osnova imenica srednjega roda (nastavak *-e* : nastavak *-i*), kao i čuvanje dvojine pokaznih zamjenica sročnih s imenicama koje izražavaju značenje parnosti (npr. *oči tvoji, očima našima*), no vrlo rijetko uz broj *dva/oba*, odnosno imenicu kojom se izražava značenje dvojnosti (npr. *ovi dvi besidi*) (isto: 138, 145).

²¹ Što bi moglo biti u vezi s otprije isticanom tvrdnjom kako su se hrvatski protestanti služili *Zborovčičevim lekcionarom*, odnosno drugim izdanjem *Lekcionara Bernardina Splićanina*, otisnutim u Veneciji 1543. (usp. Polović 1908, Žagar 2019).

²² Tanja Kuštović (2019) uspoređivala je imeničke oblike u dvama glagoljskim tekstovima iz 16. stoljeća – protestantskome *Novom testamentu* i *Tkonskome zborniku*. Prvi među njima pripada zbiru tekstova najvišega – liturgijskoga – registra, a drugi tzv. lijepoj književnosti. Analizirajući dvojinke oblike uočila je njihovo učestalo zamjenjivanje množinom. Međutim brojniji su primjeri sačuvane dvojine u *Novome testamentu* negoli u *Tkonskome zborniku*. Referat pod naslovom *Usporedba imeničkih deklinacija u protestantskom glagoljskom Novom testamentu i Tkonskom zborniku* Tanja Kuštović izložila je na Međunarodnome znanstvenom skupu *Fenomen glagoljice* održanome u Biogradu i Zadru 12. i 13. svibnja 2017. godine.

²³ Otprije je poznato kako se dvojinke oblici pomnije bilježe u ćirilskim protestantskim izdanjima, napose u *Novome testamentu* iz 1563. godine. Također u ćirilčkome je *Novom testamentu* manje zabilježenih kontaminacija imperfekta i aorista (npr. *govorahota* – takve se kontaminacije javljaju u hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima slijedom nestajanja vidske opreke u prošlosti, usp. Mihaljević 2008: 338; Galić 2014: 106). Pišući o sintaktičkim razlikama između glagoljskoga i ćirilskoga *Novoga testamenta*, Ivana Eterović (2018) oblikuje poglavlje o sintaktičkoj korekturi ističući primjere zadržavanja (vraćanja) sročne dvojine u ćirilčkome *Novom testamentu* na onim mjestima na kojima se u glagoljskome izdanju već pojavila množina (npr. u finitnih glagola): *učiniti ću vas da budete ribara od ljudi* | *učiniti ću vas da budeta ribara ljudi*; *oni pravlahu, koja běhu učinjena na putu, i kako ga poznaše v razlomljeniju kruha* | *ona pravlahota, ka běhu učinjena na putu, i kako ga poznasta v razlomljenju kruha*.

predložke, što nismo u stanju potvrditi samom prisutnošću dvojinških oblika za izražavanje značenja parnosti i dvojnosti. Valja ih stoga potanko ispitati prateći primjerice nastavke kojima su izraženi (pri čemu utvrđujemo jesu li *hiperkorektni*/knjiški ili su *noviji*/sinkretizirani), potom zamjenu distributivne dvojine množinom u parnih imenica, pitanje sročnosti dualnih imenica sa zamjeničko-pridjevskim oblicima te s glagolskim dijelom predikata i s participijima – prilikom izražavanja parnosti, odnosno dvojnosti itd.

3. USPOREDBA DVOJINSKIH OBLIKA IMENSKIH RIJEČI I GLAGOLA U PROTESTANTSKIM TEKSTOVIMA

Analiza je utemeljena na popisivanju i usporedbi primjera crpljenih iz evanđeoskih tekstova pet odabranih protestantskih izdanja (GNT, ČNT, GP, ČP, LP), otisnutih u drugoj polovini 16. stoljeća. Počiva na uočavanju i usustavljanju međusobnih sličnosti i razlika – po pitanju bilježenja dvojinških oblika imenskih riječi i glagola – polazeći od pretpostavke kako su zabilježene razlike, među ostalima, rezultat planirane (iako nedosljedno) provedene pravopisne i jezične korekture, usklađene s novom politikom uređivanja protestantskih tekstova (1562/1563). Primjeri su organizirani u dvije podskupine s obzirom na dva temeljna značenja – parnost i dvojnost – izražena dvojinškim oblicima riječi.

3.1. Parnost

U većini motrenih protestantskih tekstova zabilježeni su dvojinški oblici imenica za izricanje parnosti. Sročnost tih imenica sa zamjeničko-pridjevskim oblicima varira, stoga zatječemo dvojinške oblike zamjenica i pridjeva, ali jednako tako i množinske (napose uz imenice *ruka* i *noga*): GNT *I zgodi se oči njih držani béhu* (N dv., 121B [262] -122B [264]), ČNT *oči* (127A [281]-128A [283]) : GP *oči* (191v-192v) : ČP *oči* (213r-214v) : LP ⁻²⁴; GNT *uzdvignu oči ISUS* (A dv., 133A-133B [285-286]) : ČNT *oči* (139A-139B [305-306]) : GP *oči* (48r-48v) : ČP *oči* (52v-53v) : LP *oči* (156v-157r); GNT

²⁴ U konkretnome primjeru imenica kojom je označen parnosimetrični predmet (pojava, dio tijela) ne odnosi se na jedan subjekt (sumativno izricanje), nego na više njih (distributivno izricanje, tzv. distributivna dvojnina, usp. Ceković i Eterović 2015: 136).

oči svoji (A dv., 107B [234]-108A [235]) : ĆNT *oči svoi* (112B [252]-113A [253]) : GP *oči svoii* (101r-101v) : ĆP *oči svoii* (111r-112r) : LP *oči svoje* ([643]-[644])²⁵; GNT *Blaženi oči ki vide* (N dv., 96A [211]-97A [213]) : ĆNT *Blaženi oči ki vide* (101A [229]-101B [230]) : GP *Blaženi oči ki vide* (130r-130v) : ĆP *Blaženi oči ki vide* (143v-144r) : LP *Blaženi oči ki vide* ([824]-825); GNT *Zašto jesu videli Oči moji spasenie tvoe* (N dv., 78B [176]-79A [177]) : ĆNT *Oči moji* (83B [194]-84A [195]) : GP *Oči moji* (180v-181r) : ĆP *Oči moji* (199r-199v) : LP -; GNT *ne htiše ni očiju k Nebu dvignuti* (G dv., 110A [239]) : ĆNT *ne htiše ni očiju* (115A [257]-115B [258]) : GP *ne htiše ni očiju* (126r-126v) : ĆP *ne htiše ni očiju* (139r-139v) : LP *ne htijaše ni očiju* ([796]); GNT *pred očima tvoima* (I dv., 112B [244]-113A [245]) : ĆNT *očima tvoima* (118A [263]-118B [264]) : GP *očima tvoima* (123r) : ĆP *očima tvoima* (135v-136r) : LP *očima tvoima* ([782]); GNT *Tko ima uši* (A dv., 28B-29A [76-77]) : ĆNT *uši* (90A-90B [199-200]) : GP *uši* (29r-29v) : ĆP *uši* (32r-32v) : LP *uši* (115v-116r); GNT *on hip se otpríše uši njegovi* (N dv., 57B [134]) : ĆNT *se otpríše uši njegovê* (N dv., 60B [148]) : GP *se otpríše uši njegovi* (127v-128r) : ĆP *se otpríše uši njegovi* (141r-141v) : LP *otvoríše se uši njegove* (N dv./mn., [809]); GNT *va uši njegovi* (A dv., 57B [134]) : ĆNT *uši njegovê* (A dv., 60B [148]) : GP *uši njegovi* (127v-128r) : ĆP *uši njegovi* (141r-141v) : LP *uši njegove* (A dv./mn., [809])²⁶; GNT *nogê moje*²⁷ (A dv./mn., A 23B [66]-24A [67])

²⁵ U latiničkoj *Postili* gubi se dvojinška sročnost između imenice i zamjenice, stoga je zamjenica zabilježena u množinskome obliku.

²⁶ Samo je u ćiriličkome *Novom testamentu* zabilježen (knjiški) dvojinški oblik zamjenice s dočetnim *jatom* (u nominativu i akuzativu), *noviji* dvojinški oblici sročne zamjenice s dočetnim *-i* zabilježeni su u glagoljičkome *Novom testamentu* te u glagoljičkoj i ćiriličkoj *Postili* (neki autori taj oblik određuju kao množinski jer su se u A mn. upotrebljavala dva nastavka: *-i<-y*, koji je bio vrlo rijedak, i dominantniji *-e<-e*), a u latiničkoj *Postili* nalazimo množinski oblik zamjenice uz imenicu *uši* (N, A). Glagol je u svim primjerima zabilježen u množini.

²⁷ U protestantskim tekstovima nerijetko pronalazimo imenske oblike s dočetnim *jatom* u akuzativu množine, pri čemu se drži kako je taj *jat* – budući da ga nije bilo u (staro)crkvenoslavenskim množinskim paradigama – knjiški konstruiran. Slično je i s dvojinškim (N/A) oblicima iako je *jat* u njima u starije doba dolazio (u imenica *ruka* i *noga* također se provodila druga palatalizacija: *rucê : ruce : ruci; nozê : noze : nozi*): *dvi ribi vazamši : dvi ribê vazamši; dvi ribi : dvê ribê; noge : nogê; ruke : rukê* i sl. (usp. Damjanović 2018; Kuštović 2019). U našim primjerima (ako su oblici dvojinški, a ne množinski, što je s obzirom na izostanak palatalizacije malo vjerojatno) nije zabilježena sročnost zamjeničkoga oblika s imeničkim čime se ukazuje na postupno gubljenje dvojinškoga (parnoga) značenja. Riječ je o kolebanju imenica *ruka* i *noga* koje je posvjedočeno i u *Kožičićevu misalu* iz 1531. (usp. Ceković i Eterović 2015: 137). Također vraćamo pozornost na primjere: GNT *dvê ruke, ili dvê noge imijući* [...] *nego dvi oči imijući* (A dv., 25B [70]-26A [71]) : ĆNT *dvê ruke, ili dvê noge imijući* [...] *nego dvi*

: ĆNT *nogê moje* (24B [76]-25A [77]) : GP *nogê moje* (211v-212v) : ĆP *nogê moje* (235r-236r) : LP -; GNT *noge moje* (A dv./mn., A 23B [66]-24A [67]) : ĆNT *noge moje* (24B [76]-25A [77]) : GP *noge moje* (211v-212v) : ĆP *noge moje* (235r-236r) : LP -; GNT *noge tvoe* (A dv./mn., 4A-4B [27-28]) : ĆNT *noge tvoe* (4A-4B [35-36]) : GP *noge tvoe* (34r-34v) : ĆP *noge tvoe* (37v-38r) : LP *nogu tvou* (A jd., 131r-131v); GNT *poče močiti noge njega* (A dv./mn., 23B [66]-24A [67]) : ĆNT *poče močiti noge njega* (24B [76]-25A [77]) : GP *poče močiti noge njega* (211v-212v) : ĆP *poče močiti noge njega* (235r-236r) : LP -; GNT *i celovaše noge njegovie i z mast'ju je*²⁸ *mazaše* (A dv./mn., 23B [66]-24A [67]) : ĆNT *i celovaše noge njegovie i z mastiju je mazaše* (24B [76]-25A [77]) : GP *i celovaše noge njegovie i z mast'ju je mazaše* (211v-212v) : ĆP *i celovaše noge njegovie i z mast'ju je mazaše* (235r-236r) : LP -; GNT *v ruke primu tebe* (A dv./mn., 4A-4B [27-28]) : ĆNT *v ruke primu tebe* (4A-4B [35-36]) : GP *v ruke* (34r-34v) : ĆP *v ruke* (37v-38r) : LP *v ruke* (131r-131v); GNT *i vij' ruke moe* (A dv./mn., 158A [335]-158B [336]) : ĆNT *vii ruke moe* (165A [357]-165B [359]) : GP *vii ruke moe* (170v-171r) : ĆP *vii ruke moe* (188r-188v) : LP -; GNT *Svezavši ruke i noge njegovie* (A dv./mn., 32A [83]-32B [84]) : ĆNT *ruke i noge njegovie* (33B [94]-34A [95]) : GP *ruke i noge njegovie* (148v-149r) : ĆP *ruke i noge njegovie* (163v-164r) : LP *ruke i noge njegovie* ([930-931]). Potvrđeni su i drugi primjeri zamjene dvojine množinom: GNT *i pade na obraz k nogam njega* (D mn., 108B [236]) : ĆNT *k nogamь njega* (113B [254]-114A [255]) : GP *k nogam njega* (133r-133v) : ĆP *k nogamь njega* (147r) : LP *k noga negovim* ([839-840]); GNT *podnožie nogam tvoim* (D mn., 33A [85]-33B [86]) : ĆNT *nogam tvoimь* (34B [96]-35A [97]) : GP *nogam tvoim* (142v-143r) : ĆP *nogamь tvoimь* (157v-158r) : LP *nogam tvoim* ([900-901]); GNT *nogam mojim* (D mn., 23B [66]-24A [67]) : ĆNT *nogamь moiimь* (24B [76]-25A [77]) : GP *nogam mojim* (211v-212v) : ĆP *nogamь moiimь* (235r-236r) : LP -; GNT *nogam mojim* (D mn., 23B [66]-24A [67]) : ĆNT *nogamь moiimь* (24B [76]-25A [77]) : GP *nogam mojim* (211v-212v) : ĆP *nogamь moiimь* (235r-236r) : LP -; GNT *sideći pri nogah Gospodinjevih* (L mn., 97A [213]); ĆNT *pri nogahь* (102A [231]) : GP *pri nogah* (216v-217r) : ĆP *pri nogahь* (241r-241v) : LP -; GNT *Padši*

oči imijući (26B [80]-27A [81]) : GP *dvê ruke, ili dvê noge imijući [...]* *nego dvi oči imijući* (226r-226v) : ĆP *dvê ruke, ili dvê noge imijući [...]* *nego dvi oči imijući* (251r-251v) : LP -.

²⁸ Množinski oblik zamjenice u službi objekta (A mn., anaforička uporaba).

na *kolina pokloniše se njemu* (A mn.²⁹, 2A [23]-2B [24]) : ČNT *kolina* (2A [31]-2B [32]) : GP *kolina* (177v-178v) : ČP *kolina* (195v-196v) : LP -; GNT *pade pred ISUSOVA kolina* (A mn., 83B [186]-84A [187]) : ČNT *kolêna* (88B [204]) : GP *kolina* (109r-109v) : ČP *kolina* (120v-121r) : LP *kolina* ([706-707]); GNT *ne znajahu roditeli njegovi* (N mn., 79B [178]) : ČNT *roditeli njegovi* (84A-84B [195-196]) : GP *roditeli njegovi* (18v-19v) : ČP *roditeli njegovi* (20v-21r) : LP -; GNT *I hojahu roditeli njegovi* (N mn., 79B [178]) : ČNT *roditeli njegovi* (84A-84B [195-196]) : GP *roditeli njegovi* (18v-19v) : ČP *roditeli njegovi* (20v-21r) : LP -; GNT *nasloni se na prsih njega* (L mn., 159B [338]) : ČNT *na prsih njegovi* (166B [360]-167A [361]) : GP *nasloni se na prsih njega* (175r-175v) : ČP *nasloni se na prsih njega* (192r-192v) : LP -; GNT *prsi koe si* (N dv./mn., 98A-98B [215-216]) : ČNT *prsi ke si* (102B-103B [232-234]) : GP *prsi koe si* (45v-46a) : ČP *prsi koe si* (50r-51r) : LP *prsi ke si* (149r); GNT *bijaše prsi svoi* (A dv./mn., 110A [239]) : ČNT *prsi svoje* (115A [257]-115B [258]) : GP *prsi svoi* (126r-126v) : ČP *prsi svoi* (139r-139v) : LP *parsi svoje* ([796])³⁰.

Nadalje sročnost glagolskoga dijela predikata s parnom imenicom uglavnom izostaje: GNT *on hip se otpríše uši njegovi* (57B [134]) : ČNT *se otpríše uši njegovê* (60B [148]) : GP *se otpríše uši njegovi* (127v-128r) : ČP *se otpríše uši njegovi* (141r-141v) : LP *otvoriše se uši njegove* ([809]); GNT *Blaženi oči ki vide* (96A [211]-97A [213]) : ČNT *Blaženi oči ki vide* (101A [229]-101B [230]) : GP *Blaženi oči ki vide* (130r-130v) : ČP *Blaženi oči ki vide* (143v-144r) : LP *Blaženi oči ki vide* ([824-825]); GNT *I zgodi se oči njih držani bêhu* (glagol *biti* u množini, 121B [262]-122B [264]) : ČNT *držani bêhu* (127A [281]-128A [283]) : GP *držani bêhu* (191v-192v) : ČP *držani bêhu* (213r-214v) : LP -; GNT *I otvoriše se oči njih* (121B [262]-122B [264]), ČNT *I otvoriše se* (127A [281]-128A [283]) : GP *I otvoriše se* (191v-192v) : ČP *I otvoriše se* (213r-214v) : LP -; GNT *Zašto jesu videli Oči moji spasenie tvoe* (glagol *biti* u množini, 78B [176]-79A [177]) : ČNT *Zašto jesu videli Oči moji* (83B [194]-84A [195]) : GP *Zašto jesu videli Oči*

²⁹ U konkretnome primjeru imenica kojom je označen parnosimetrični predmet (pojava, dio tijela) ne odnosi se na jedan subjekt (sumativno izricanje), nego na više njih (distributivno izricanje, tzv. distributivna dvojina, usp. Ceković i Eterović 2015: 136).

³⁰ Fancev (1916b: 16) napominje kako se slobodna dvojina kod ove imenice sačuvala samo u nominativu i akuzativu (npr. *prsi svoji*), a u ostalim se padežima bilježi očekivana množinska sklonidba. Međutim ta se imenica u kanonskim starocrkvenoslavenskim tekstovima potvrđuje kao *pluralia tantum* ženskoga i muškoga roda, stoga se ne može sa sigurnošću tvrditi ni da je izraz *prsi svoji* dvojski, a kamoli izrazi *prsi svoje/parsi svoje*.

moji (180v-181r) : ČP *Zašto jesu vidili Oči moji* (199r-199v) : LP -; GNT *hodiše dan* (79B [178]) : ČNT *hodiše* (84A-84B [195-196]) : GP *pridosta* (18v-19v) : ČP *pridosta* (20v-21r) : LP ⁻³¹.

3.2. Dvojnost

Dvojninski oblici imenica u protestantskim se tekstovima često upotrebljavaju za izricanje dvojnosti, osobito ako je brojevni kvantifikator izravno naveden: GNT *držahu vědra dva* (A dv., 126B [272]) : ČNT *vědrě dvě* (132B-133A [292-293]) : GP *vědra dva* (20v) : ČP *vědra dva* (22v-23r) : LP *vedra dva* (78v)³²; GNT *vidi dvě Plavě stoeće pri Jezeru* (A dv., 83B [186]-84A [187]) : ČNT *dvě Plavě stoeće* (88B [204]) : GP *dvě Plavě stoeći* (109r-109v) : ČP *dvě Plavě stoeći* (120v-121r) : LP *dvi plavi stoeće* ([706-707])³³; GNT *Dva Človika vhodeći va Tempal moliti* (N dv., 110A [239]) : ČNT *Dva človika v'zidosta vь tempalь moliti* (115A [257]-115B [258]) : GP *Dva Človika vhodeći va Tempal moliti* (126r-126v) : ČP *Dva Človika v'zidosta vь tempalь moliti* (139r-139v) : LP *Dva Človika v'zidosta v tempal da se pomolita* ([796]); GNT *Hodeći Isus poli Mora Galileiskoga, vidi dva brata* (A dv., 4B [28]) : ČNT *dva brata* (4B [36]-5A[37]) : GP *dva brata* (168r) : ČP *dva brata* (175r-175v) : LP -; *vidi druga dva brata* (A dv., 4B [28]) : ČNT *dva brata* (4B [36]-5A[37]) : GP *dva brata* (168r) : ČP *dva brata* (175r-175v) : LP -; GNT *bila sta dva dužnika* (N dv., 23B [66]-24A [67]) : ČNT *dva d'ľž-nika* (24B [76]-25A [77]) : GP *dva dužnika* (211v-212v) : ČP *dva dužnika* (235r-236r) : LP -; GNT *Posadši tada učenika* (N dv., 30A [79]-30B [80]) : ČNT *Pošadši tada učenika* (31B [90]) : GP *Pusadši tada učenika* (3r) : ČP *Pošadši tada učenika* (1r) : LP *Posadši tada učenika* ([24]); GNT *Nitkore ne more dvima Gospodoma služiti* (D dv., 8A [35]-8B[36]) : ČNT *dvema*

³¹ Dvojina je zabilježena samo u glagoljskoj i ćirilskoj *Postili*.

³² *Stari* dvojninski oblik s *jatom* – za imenicu srednjega roda i prateći (sročni) brojevni kvantifikator *dva* – zabilježen je samo u ćirilčkome *Novom testamentu*. U svim ostalim analiziranim tekstovima zabilježen je *noviji* oblik na *-a* koji je – prema tradicionalnim istraživačima – nastao pod utjecajem dvojninskih oblika imenica muškoga roda *o-ljo*-osnova (usp. Fancev 1916b: 14). U novije je vrijeme napuštena istaknuta pretpostavka, stoga se navodi kako je nastavak *-a* u izrazu *dva sela* (pa i *dva vědra*) oznaka N, A i V množine srednjega roda te da se tvrdnja o *starijemu* i *novijemu* obliku dvojine ne može prihvatiti (usp. odnos *2 seli* ~ *2 sela* i *2 brata* ~ *2 brati*, Kuzmić i Šimudvarac 2015: 41).

³³ Dvojninski dočetni *jat* zabilježen je u svim analiziranim tekstovima osim u latiničkoj *Postili* (*dvi plavi*).

Gospodoma (8A [43]-8B [44]) : GP *dvima Gospodoma* (135v-136r) : ĆP *dvima Gospodoma* (149v-150r) : LP *dvima Gospodoma* ([855-856]); GNT V ovih *dviju zapovidah* (imenica u L mn., 33A [85]-33B [86]) : ĆNT *dviju zapovidah* (34B [96]-35A [97]) : GP *dviju zapovidah* (142v-143r) : ĆP *dviju zapovidah* (157v-158r) : LP *dvih zap(o)vidah* ([900-901])³⁴.

Analizirani protestantski tekstovi bilježe primjere dvojskih oblika zamjenica za treće lice koje su u službi objekta i subjekta (ili priložne oznake) i k tomu su u anaforičkoj uporabi. Međutim na istome se mjestu u pojedinim tekstovima pronalaze množinski oblici: GNT *I reče k njim* (D mn., 121B [262]-122B [264]) : ĆNT *njim* (127A [281]-128A [283]) : GP *njima* (D dv., 191v-192v) : ĆP *njima* (213r-214v) : LP ⁻³⁵; GNT *I odgovori Isus reče njim* (D mn., 14B [48]) : ĆNT *njim* (15A [57]) : GP *njima* (D dv., 3r-3v) : ĆP *njima* (5v-6r) : LP *njima* ([63-64])³⁶; GNT *ISUS približavši se grediše š njimi zaedno* (I mn., 121B [262] -122B [264]) : ĆNT *njima* (I dv., 127A [281]-128A [283]) : GP *njima* (191v-192v) : ĆP *njima* (213r-214v) : LP ⁻³⁷; GNT *i on vlize da š njima bude* (I dv., 121B [262]-122B [264]) : ĆNT *njima* (127A [281]-128A [283]) : GP *njima* (191v-192v) : ĆP *njima* (213r-214v) : LP -; GNT *I reče njima* (D dv., 4B [28]) : ĆNT *njima* (4B [36]-5A[37]) : GP *njima* (168r) : ĆP *njima* (175r-175v) : LP -; GNT *posla dva od Učenikov svojih, govoreći nima* (D dv., 30A [79]-30B [80]) : ĆNT *nima* (31B [90]) : GP *nima* (3r) : ĆP *nima* (1r) : LP *nima* ([24]); GNT *A ona tudie ostavivši mriže naslidovahota njega* (N dv., 4B [28]) : ĆNT *ona* (4B [36]-5A[37]) : GP *ona* (168r) : ĆP *ona* (175r-175v) : LP -; no množina je zabilježena već u sljedećemu retku: GNT *A oni on hip ostavivši plav i otca svoga poidosta za njim* (N mn., 4B [28]) : ĆNT *oni* (4B [36]-5A[37]) : GP *oni* (168r) : ĆP *oni* (175r-175v) : LP -.

U ličnih je zamjenica, pronađenih u analiziranim tekstovima, učestala zamjena dvojine množinom, i to kod izricanja dvojnosti: GNT *prebivai s nami* (I mn., 121B [262] -122B [264]) : ĆNT *nami* (127A [281]-128A [283]) : GP *nami* (D dv., 191v-192v) : ĆP *nami* (213r-214v) : LP -; GNT *kad nam*

³⁴ U latiničkoj je *Postili* i broj *dva* (uz imenicu) zabilježen u množini.

³⁵ Glagoljska i ćiriljska *Postila* bilježe dvojinu na mjestu na kojemu glagoljski i ćiriljski *Novi testament* bilježe množinu (isključivo podudaranje *dviju Postila*).

³⁶ Valja istaknuti kako množinu pronalazimo u glagoljičnome i ćiriljičnome *Novom testamentu*, a u svim trima *Postilama* zabilježena je dvojinu.

³⁷ Množina je zabilježena samo u glagoljskome *Novom testamentu*. Povratak dvojskim oblicima u preostalim izdanjima može ukazivati na prijelom norme, odnosno na jezičnokoncepcijski zaokret i podržavanje načela konzervativnosti.

govoraše (D mn., 121B [262]-122B [264]) : ĆNT *namъ* (127A [281]-128A [283]) : GP *nam* (191v-192v) : ĆP *nama* (D dv., 213r-214v) : LP -. Ako se dvojina sačuvala, najčešće ju pronalazimo u ćiriličkim tekstovima, ponajprije u ćiriličkome *Novom testamentu*: GNT *v nas* (L mn., 121B [262]-122B [264]) : ĆNT *naju* (L dv., 127A [281]-128A [283]) : GP *nas* (191v-192v) : ĆP *nas* (213r-214v) : LP -; GNT *I ako tko vama što reče* (D dv., 30A [79]-30B [80]) : ĆNT *I ako kto vama čto reče* (31B [90]) : GP *I ako tko vama što reče* (3r) : ĆP *I ako tko vama što reče* (1r) : LP *I ako kto vama što reče* ([24]).

Finитni se glagolski oblik slaže s imeničkim (i zamjeničko-pridjevskim) kada je on praćen brojevnim kvantifikatorom *dva*, odnosno kada se njime izražava dvojnost, no zabilježene su i brojne zamjene dvojninskih glagolskih oblika množinskima: GNT *Poidita u grad koi jest protiva vam, i tudje hoćeta naiti* (2. lice dv., imperativ; 2. lice dv. futur prvi, 30A [79]-30B [80]) : ĆNT *Poidita (...) hoćeta naiti* (31B [90]) : GP *Poidita (...) hoćeta naiti* (3r) : ĆP *Poidita (...) hoćeta naiti* (1r) : LP *Idita (...) hoćeta naiti* ([24]); GNT *Odrišite i dovedite k mani* (2. lice mn., imperativ, 30A [79]-30B [80]) : ĆNT *Odrišite i dovedite k mani* (31B [90]) : GP *Odrišite i dovedite k manê* (3r) : ĆP *Odrišite i dovedite k manê* (1r) : LP *Odrišita i dovedita je k meni* ([24])³⁸; GNT *recita da Gospodin* (2. lice dv., imperativ; 30A [79]-30B [80]) : ĆNT *recita* (31B [90]) : GP *recita* (3r) : ĆP *recita* (1r) : LP *recita* ([24]); GNT *učinista kako njima biše zapovidal* (3. lice dv., aorist, 30A [79]-30B [80]) : ĆNT *učinista* (31B [90]) : GP *učinista* (3r) : ĆP *učinista* (1r) : LP *učinista* ([24]); GNT *I dovedosta tovaricu* (3. lice dv., aorist, 30A [79]-30B [80]) : ĆNT *dovedosta* (31B [90]) : GP *dovedosta* (3r) : ĆP *dovedosta* (1r) : LP *dovedosta* ([24]); GNT *Poite i recite Ivanu* (2. lice mn., imperativ, 14B [48]) : ĆNT *Poite i recite Ivanu* (15A [57]) : GP *Idite i recite Ivanu* (3r-3v) : ĆP *Idite i recite Ivanu* (5v-6r) : LP *Idita i recita Ivanu* (2. lice dv., imperativ, [63-64])³⁹; GNT *Ne padu li oba dva v jamu* (3. lice množine, svršeni prezent futurskoga značenja, 87A [193]-83B [186]) : ĆNT *padeta* (3. lice dvojine, 91B [210]-92A [211]) : GP *padu* (107r-107v) : ĆP *padu* (118r-118v) : LP *padeta* ([689])⁴⁰; GNT *Dva Ćlovika vhodeći va Tempal moliti* (110A [239]) : ĆNT *Dva Ćlovika v'zidosta vь tempalь moliti* (3. lice dv., aorist, 115A [257]-115B [258]) : GP *Dva Ćlovika vhodeći va Tempal moliti* (126r-126v) : ĆP *Dva*

³⁸ Zanimljivo je što je dvojina sačuvana samo u najmlađoj, latiničkoj *Postili*.

³⁹ Dvojina je zabilježena samo u najmlađoj latiničkoj *Postili*.

⁴⁰ Zanimljivo je što je dvojina sačuvana u ćiriličkome *Novom testamentu*, što je očekivano, ali i u latiničkoj *Postili*.

Človika vzdosta vь tempalb moliti (139r-139v) : LP *Dva Človika vzdosta v tempal da se pomolita* (3. lice dv., aorist; 3. lice dv., prezent, [796])⁴¹; GNT *iskahomo tebe* (1. lice mn, aorist, 79B [178]) : ĆNT *iskahova* (1. lice dv., aorist, 84A-84B [195-196]) : GP *iskahomo* (18v-19v) : ĆP *iskahomo* (20v-21r) : LP -⁴²; GNT *I evo dva od njih gredihota on isti dan u Kaštel* (3. lice dv.⁴³, 121B [262]-122B [264]) : ĆNT *gredihota* (127A [281]-128A [283]) : GP *gredihota* (191v-192v) : ĆP *gredihota* (213r-214v) : LP -; GNT *I ona govorahota meju sobom* (3. lice dv.⁴⁴, 121B [262]-122B [264]); ĆNT *govorahota* (127A [281]-128A [283]) : GP *govorahota* (191v-192v) : ĆP *govorahota* (213r-214v) : LP -; GNT *I rekoše njemu* (3. lice mn., aorist, 121B [262] -122B [264]) : ĆNT *rekoše* (127A [281]-128A [283]) : GP *rekosta* (3. lice dv., 191v-192v) : ĆP *rekosta* (213r-214v) : LP -⁴⁵; GNT *I rekoše meju sobom* (3. lice mn., aorist, 121B [262] -122B [264]) : ĆNT *rekoše* (127A [281]-128A [283]) : GP *rekosta* (3. lice dv., 191v-192v) : ĆP *rekosta* (213r-214v) : LP -; GNT *vratista se* va Jerusolim (3. lice dv., aorist, 121B [262] -122B [264]) : ĆNT *vratista se* (127A [281]-128A [283]) : GP *vratista se* (191v-192v) : ĆP *vratista se* (213r-214v) : LP -; GNT *i naidošē* (3. lice mn., aorist, 121B [262]-122B [264]) : ĆNT *naidosta* (3. lice dv., 127A [281]-128A [283]) : GP *naidosta* (191v-192v) : ĆP *naidosta* (213r-214v) : LP -⁴⁶; GNT *A oni pravlahu* (3. lice mn., imperfekt, 121B [262]-122B [264]) : ĆNT *pravlahota* (3. lice dv.⁴⁷, 127A [281]-128A [283]) : GP *pravlahota* (191v-192v) : ĆP *pravlahota* (213r-214v) : LP -; GNT *i kako ga poznaše* (3. lice mn., aorist, 121B [262] -122B [264]) : ĆNT *poznāše* (127A [281]-128A [283]) : GP *poznāše* (191v-192v) : ĆP *poznasta* (213r-214v) : LP -⁴⁸; GNT *Nasliduīta mene* (2. lice dv., imperativ, 4B [28]) : ĆNT *Nasliduīta mene* (4B [36]-5A[37]) : GP *Nasliduīta mene* (168r) : ĆP *Nasliduīta mene* (175r-175v) : LP -; GNT *vas da budete ribara od ljudi* (3. lice mn., prezent,

⁴¹ U ćirilickome *Novom testamentu*, ćirilickoj i latiničkoj *Postili* particip je zamijenjen finitnim glagolskim oblikom (aoristom u trećemu licu dvojine), a u latiničkoj je *Postili* i infinitiv zamijenjen vezom „da + prezent”, pri čemu je prezentski glagolski oblik također zabilježen u dvojini.

⁴² Dvojina je zabilježena samo u ćirilickome *Novom testamentu*.

⁴³ Kontaminacija imperfekta i aorista (usp. Mihaljević 2018: 68).

⁴⁴ Kontaminacija imperfekta i aorista (usp. Mihaljević 2018: 68).

⁴⁵ Glagoljska i ćirilska *Postila* ponovno bilježe dvojину na mjestu na kojemu glagoljski i ćirilski *Novi testament* bilježe množinu (isključivo podudaranje dviju *Postila*).

⁴⁶ Množinski oblik zabilježen je samo u glagoljskome *Novom testamentu*.

⁴⁷ Kontaminacija imperfekta i aorista (usp. Mihaljević 2018: 68).

⁴⁸ Dvojinjski oblik zadržan je samo u ćirilickoj *Postili*.

4B [28]) : ČNT *budeta*⁴⁹ (4B [36]-5A[37]) : GP *budete* (168r) : ČP *budete* (175r-175v) : LP -; *A ona tudie ostavivši mriže naslidovahota njega* (3. lice dv.⁵⁰, 4B [28]) : ČNT *naslidovahota* (4B [36]-5A[37]) : GP *naslidovahota* (168r) : ČP *naslidovahota* (175r-175v) : LP -; GNT *poidosta za njim* (3. lice dv., aorist, 4B [28]) : ČNT *poidosta za njim* (4B [36]-5A[37]) : GP *poidosta za njim* (168r) : ČP *poidosta za njim* (175r-175v) : LP -.

Glagolski i imenski dio predikata uglavnom se slažu s dvojskim imenskim riječima u službi subjekta (praćenima kvantifikatorom *dva*): GNT *i jesta žalostna* (121B [262]-122B [264]) : ČNT *i jesta žalostna* (127A [281]-128A [283]) : GP *i jesta žalostna* (191v-192v) : ČP *i jesta žalostna* (213r-214v) : LP -; GNT *ča jeste šlišali i videli* (14B [48]) : ČNT *jeste šlišali i videli* (15A [57]) : GP *jeste slišali i videli* (3r-3v) : ČP *jeste slišali i videli* (5v-6r) : LP *jestu slišala i videla* ([63-64])⁵¹; GNT *jere bihota ribara* (4B [28]) : ČNT *bihota ribara* (4B [36]-5A[37]) : GP *bihota ribara* (168r) : ČP *bihota ribara* (175r-175v) : LP -; GNT *bila sta dva dužnika* (23B [66]-24A [67]) : ČNT *bila sta dva d'lužnika* (24B [76]-25A [77]) : GP *bila sta dva dužnika* (211v-212v) : ČP *bila sta dva dužnika* (235r-236r) : LP -.

4. ZAKLJUČAK

Analiza evanđeoskih tekstova pet odabranih protestantskih knjiga (GNT, ČNT, GP, ČP, LP) pokazala je kako su se u njima najbolje sačuvali dvojski oblici parnih imenica u nominativu, akuzativu i vokativu (npr. *oči i uši*), a slično je stanje potvrđeno i u *neprotestantskoj* hrvatskoj knjizi 16. stoljeća (crkvenoslavenski tisak, čakavska pismenost, tronarječni (hibridni) hrvatski književni jezik). Dvojina je u spomenutim slučajevima sačuvana i kod sumativnoga i kod distributivnoga izricanja. U svim padežima ostalih parnih imenica pretežu množinski oblici (npr. N / A *nogê* : *noge, kolina, roditeli*; D *nogam*; L *nogah, prsiah*). U latiničkoj *Postili* najčešće se gubi dvojska sročnost između parne imenice i zamjenice, što znači da je zamjenica zabilježena u množinskome obliku (*oči svoje, uši njegove, parsi svoje*). U ćiriličkome *Novom testamentu* zabilježili smo (knjiške) dvojske i množinske oblike imenskih riječi s dočetnim *jatom* (u nominativu i/ili aku-

⁴⁹ Dvojski oblik zadržan je samo u ćiriličkome *Novom testamentu*.

⁵⁰ Kontaminacija imperfekta i aorista (usp. Mihaljević 2018: 68).

⁵¹ Dvojina je zabilježena samo u najmlađoj latiničkoj *Postili*.

zativu) (npr. *uši njegovê, nogê moje*). U svim smo analiziranim predlošcima utvrdili izostanak sročnosti glagolskoga dijela predikata s parnom imenicom (npr. *oči njih držani bêhu, se otpriše uši njegovî*). Pronašli smo samo jedan primjer dvojninskoga oblika glagola (*pridosta*) koji u glagoljskoj i ćirilskoj *Postili* prati imenicu *roditeli* (i tako zabilježenu u množini). U ostalim je predlošcima zabilježen glagol u množini (*hodiše*). Takvi primjeri idu u prilog tvrdnji prema kojoj su glagoljska i ćirilska *Postila* imale istoga korektora (ili više njih) kao i pretpostavci da su njegovi/njihovi zahvati – ma koliko nedosljedno i nesustavno provedeni – posljedica ranije donesenih odluka o tome što je u tekstovima potrebno promijeniti. Drugim riječima, primjeri naknadno uvedene dvojine u glagoljskoj i ćirilskoj *Postili* mogu biti u vezi s odlukom o povratku knjiškoj tradiciji i postupnom uklanjanju/neutraliziranju određenih dijalektnih obilježja.

Dvojninski oblici imenskih riječi kojima se izriče značenje dvojnosti dobro su sačuvani u protestantskim tekstovima, baš kao i u drugim oblicima (tipovima) hrvatske pismenosti 16. stoljeća (npr. crkvenoslavenski tekstovi, čakavski književni jezik). Dvojninski oblici imenica – s dočetnim s *jatom* – ponovno su zabilježeni (samo) u ćiriličkome *Novom testamentu* (npr. *vêdrê dvê*). On prednjači i u bilježenju dvojninskih oblika ličnih zamjenica, dok je u ostalim izdanjima zabilježena množina (npr. L mn. *naju : nas*). Glagoljska i ćirilska *Postila* pokazuju usklađenost u bilježenju dvojine na onim mjestima na kojima se u ostalih predložaka pojavljuje množina (D dv. *njima : D mn. njim*). Ponegdje ih u čuvanju dvojine prati latinička *Postila*, dok je u glagoljskome pa čak i u ćirilskome *Novom testamentu* zabilježena množina. Kod glagolskih su oblika zanimljivi primjeri sačuvane dvojine u latiničkoj *Postili*, i to onda kada je u ostalim izdanjima dvojina zamijenjena množinom (npr. LP *Odrîšita i dovedita je k meni*). Nadalje, ponovno potvrđujemo isključivo podudaranje glagoljske i ćirilske *Postile* po pitanju čuvanja i bilježenja dvojninskih oblika (*rekosta : rekoše*). Ti primjeri jasno pokazuju da su glagoljička i ćirilička *Postila* imale istoga korektora (ili više njih) te da je s njima započeo proces drugačijega pravopisnog i jezičnog uređivanja hrvatskih protestantskih tekstova. Možemo stoga zaključiti kako su hrvatski reformatori 1562/1563. godine nastojali (ponovno) uskladiti jezik evanđeoskih tekstova s knjiškom tradicijom, a da pritom ne ugroze njihovu čitljivost i razumljivost.

IZVORI

- GNT = Dalmatin, Anton; Konzul, Stipan. 1562. *Novi testament: 1. dio*. Tübingen (*Latinički prijepis glagoljskog izvornika*). 2013. [ur. D. Matak], Zagreb: Adventističko teološko visoko učilište; Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu; Školska knjiga).
- GP = Dalmatin, Anton; Konzul, Stipan. 1562. *Postila to jest, kratko istlmačenje svih nedelskih' Evanjeliov' i poglaviteih' Prazdnikov' (...)*. Tübingen. Digitalne zbirke Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu: <https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=info&id=15259> (pristupljeno 13. siječnja 2019).
- ČP = Dalmatin, Anton; Konzul, Stipan. 1563. *Postila to jest, kratko istlmačenje svih nedelskih' Evangelioev' i poglaviteih' Prazdnikov' (...)*. Tübingen. Sveučilišna knjižnica u Tübingenu http://idb.ub.uni-tuebingen.de/pendigi/Gi108_qt#tab=struct&p=5 (pristupljeno 13. siječnja 2019).
- ČNT = Dalmatin, Anton; Konzul, Stipan. 1563. *Novi tešament*. Tübingen (Pretisak. 2008. [ur. A. Jembrih], Zagreb – Ljubljana: Teološki fakultet „Matija Vlačić Ilirik”; Narodna in univerzitetna knjižnica).
- LP = Dalmatin, Anton; Konzul, Stipan. 1568. *Parvi del Posztile evanyeliov, koi sze vszaku nedillu po obitsayu otsito ù czrikvi tsu, zatsanszi od Adventa ili Prissasztya do Vazma. Po goszpodinu Ivanu Brencziu tumatseni i predikani. Potle ù Harvaczki yazik iz Latinszkoga verno obrácheni i sztumatseni po Antonu Dalmatinu i Sztipanu Isztrianinu*. Regensburg. // *Drugi del Posztile, to yeszt, Letni deli Evanyeliov, ki sze od Vazma zatsanssi, dari do Prissasztya otsito ù Czrikvi vszaku Nedilu tsu: Latinszkim yazikom isztumatseni szkrozi potstovanoga musa Goszpodina, Ivana Brenzcia. Potli na Harvaczki yazik po Antonu Dalmatinu i Sztipanu Isztrianinu obrácheni*. Regensburg (*e*-knjiga na zahtjev, Sveučilišna knjižnica u Regensburgu).

LITERATURA

- Barbarić, Vuk-Tadija. 2017. *Nastajanje i jezično oblikovanje hrvatskih lekcionara*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Blažević Krezić, Vera. 2018. Novi filološki dragulj. Artikuli ili deli prave stare krstjanske vere, u redakciji Stipana Istrijana i Antona Dalmatina, Urach 1562. (Confessio Augustana Philippa Melanchthona) – faksimilno izdanje glagoljskoga izvornika, latinički prijepis i usporedba s ćirilčkim izdanjem [ur. Mateo Žagar]. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Visoko evanđeosko teološko učilište u Osijeku, 2017. „Vijenac: novine Matice hrvatske za književnost, umjetnost i znanost”, 26, 624, 6.
- Bučar, Franjo i Franjo Fancev. 1938. Bibliografija hrvatske protestantske književnosti za reformacije. „Starine JAZU”, 39, 49–128.
- Ceković, Blanka i Ivana Eterović. 2015. Dvojina u *Misalu hruackome Šimuna Kožičića Benje*. *Jezik Misala hruackoga: Studije o jeziku Misala Šimuna Kožičića Benje (1531.)* [ur. Mateo Žagar]. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 133–150.

- Ceković, Blanka, Sanković, Ivana i Mateo Žagar. 2015. Jezik *Misala hruackoga* Šimuna Kožičića Benje: glagolski oblici. *Jezik Misala hruackoga: Studije o jeziku Misala Šimuna Kožičića Benje (1531.)* [ur. Mateo Žagar]. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 101–132.
- Čupković, Gordana. 2010. Književnojezična koncepcija glagoljskoga i ćirilskoga *Novoga testameta* iz 1562./1563. Prilog proučavanju razlika. „Filologija”, 55, 1–36.
- Damjanović, Stjepan. 2008. *Jezik hrvatskih glagoljaša*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Damjanović, Stjepan. 2014. *Novi filološki prinosi*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Damjanović, Stjepan. 2018. Jezične osobine *Postile* u kontekstu književnojezičnih smjerenja hrvatskih protestanata. „Kolo: časopis Matice hrvatske za književnost, umjetnost i kulturu”, 28, 3, 110–119.
- Eterović, Ivana. 2018. Sintaktičke razlike između glagoljičkoga i ćirilčkoga izdanja hrvatskoga protestantskog prijevoda *Novoga testameta*. „Slovo”, 68, 73–98.
- Fancev, Franjo. 1916a. Jezik hrvatskih protestantskih pisaca 16. vijeka. Prilog historičkoj gramatici jezika hrvatskoga ili srpskoga. „Rad JAZU”, 212, 147–225.
- Fancev, Franjo. 1916b. Jezik hrvatskih protestantskih pisaca 16. vijeka. Prilog historičkoj gramatici jezika hrvatskoga ili srpskoga. „Rad JAZU”, 214, 1–112.
- Gadžijeva, Sofija i sur. = Kovačević, Ana; Mihaljević, Milan; Požar, Sandra; Reinhart, Johannes; Šimić, Marinka; Vince, Jasna. 2014. *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut.
- Galić, Josip. 2014. Jednostavni glagolski oblici u *Hrvojevu misalu*. „Slovo”, 64, 79–152.
- Jakop, Tjaša. 2010. Dvojsinske oblike v delih protestantskih piscev. *Obdobja 27: Reformacija na Slovenskem (ob 500-letnici Trubarjevega rojstva)* [ur. Aleksander Bjelčević]. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 357–369.
- Jembrih, Alojz. 2007. Pogovor uz pretisak glagoljičkoga *Novoga testameta* (1562./1563.) [ur. Alojz Jembrih]. *Novi testament 1562./1563.* (pretisak). Zagreb: Teološki fakultet „Matija Vlačić Ilirik”, 5–82.
- Jembrih, Alojz. 2008. Pogovor uz pretisak ćirilčkoga *Novoga testameta* (1563.) [ur. Alojz Jembrih]. *Novi testament 1563.* (pretisak). Zagreb – Ljubljana: Teološki fakultet „Matija Vlačić Ilirik”; Narodna in univerzitetna knjižnica.
- Kovačević, Ana. 2017. Sročnost višečlanih subjekata s predikatom: raščlamba hrvatskoga crkvenoslavenskoga korpusa. „Slovēne: International Journal of Slavic Studies”, 6, 1, 148–170.
- Kuštović, Tanja. 2016. Filološka proučavanja hrvatskih protestantskih tekstova. *Meandrima hrvatskoga glagoljaštva – Zbornik posvećen akademiku Stjepanu Damjanoviću o 70. rođendanu* [ur. Tanja Kuštović i Mateo Žagar]. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 237–259.
- Kuštović, Tanja. 2019. Usporedba imeničkih deklinacija u protestantskom glagoljskom *Novom testametu* i *Tkonskom zborniku*. *Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenoga skupa Fenomen glagoljice održanoga u Biogradu i Zadru 12. i 13. svibnja 2017. godine* (u tisku).

- Kuzmić, Boris. 2007. Slobodna (parna) dvojina u čakavskim pravnim tekstovima od 14. do 18. st. „Čakavska rič”, 35, 1, 55–83.
- Kuzmić, Boris. 2008. O dvojini u Senjskom korizmenjaku (1508.). „Slovo”, 56–57, 287–302.
- Kuzmić, Boris i Lidija Pupek. 2012. Dvojina u glagola u kajkavskome književnom jeziku 17. i 18. stoljeća. „Kaj”, 45/4–5, 222, 81–88.
- Kuzmić, Boris; Kuzmić, Martina. 2015. *Povijesna morfologija hrvatskoga jezika*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Kuzmić, Boris; Šimudvarac, Mario. 2015. Vezana dvojina u čakavskim pravnim tekstovima od 13. do 18. stoljeća. „Croatica et Slavica Iadertina”, 11/1, 11, 37–55.
- Kuzmić, Boris; Klinčić, Ivana. 2016. Kongruentna (sročna) dvojina u kajkavskom književnom jeziku 16., 17. i 18. stoljeća. „Kaj”, 49/1–2, 338–339, 29–36.
- Mihaljević, Milan. 2008. Glagolski oblici u hrvatskoglagoljskim fragmentima 12. i 13. stoljeća. „Slovo”, 56–57, 333–349.
- Mihaljević, Milan. 2014. *Slavenska poredbena gramatika (2. dio: Morfologija, Prozodija, Slavenska pradomovina)*. Zagreb: Školska knjiga.
- Mihaljević, Milan. 2018. *Jezik najstarijih hrvatskoglagoljskih rukopisa*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada; Staroslavenski institut.
- Murko, Matija. 1925. Nekoliko reči o jeziku srpsko-hrvatskih protestantskih knjiga. *Daničićev zbornik*, Beograd – Ljubljana: Srpska kraljevska akademija, 72–106.
- Polovič, Ivan. 1908. Evangelij sv. Matevža v protestantskem glagolskem „Prvem delu Novoga Testamenta” iz l. 1562. *Trubarjev zbornik X* [ur. Fran Ilešič]. Ljubljana: Matica slovenska, 56–73.
- Vidic, Fran. 1898. Nekaj o razmerju slovenskih Trubarjevih spisov k protestantskim hrvatskim knjigam. *Letopis slovenske matice za leto 1898*. [ur. Anton Bartel]. Ljubljana: Slovenska matica, 113–129.
- Vince, Jasna. 2013. Što nam o dvojini pričaju Suzana i starci? *Od indoeuropeistike do kroatistike: zbornik u čast Daliboru Brozoviću* [ur. Ranko Matasović]. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 505–512.
- Žagar, Mateo. 2016. Grafetički postav glagoljičkog izdanja *Artikula* (Tübingen/Urach 1562). *Meandrima hrvatskoga glagoljaštva – Zbornik posvećen akademiku Stjepanu Damjanoviću o 70. rođendanu* [ur. Tanja, Kuštović i Mateo Žagar]. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 585–608.
- Žagar, Mateo. 2019. Tipologija jezičnih razlika među novozavjetnim tekstovima hrvatskih protestanata. *Zbornik posvećen osamdesetgodišnjici života akademika Stjepana Krsića* (u tisku).
- Žagar, Mateo, Kuštović, Tanja i Vera Blažević Krezić. 2019. Biblijski tekstovi uraških protestantskih izdanja u suodnosu. *Zbornik radova s Prvoga međunarodnoga znanstvenog skupa Hrvatski prijevodi Biblije u organizaciji Odjela za kulturu hrvatskoga jezika Hrvatskoga filološkog društva (HFD) i Katoličkoga bogoslovnog fakulteta (KBF) Sveučilišta u Zagrebu* (Zagreb, Hrvatska, 26. – 28. rujna 2018) (u tisku).

SUMMARY

DUAL IN BIBLICAL TEXTS OF CROATIAN PROTESTANT BOOKS

Croatian Protestant books printed in the second half of the 16th century in Urach and Regensburg are crucial to understanding history of Croatian literary language, especially in the period of *great turmoil* that occurred in the 16th century. Their language policy and practice has frequently changed and all of the changes were carried out by a team of experts (translators, editors, correctors), led by Glagolites Stipan Konzul and Anton (Antun) Dalmatian. Croatian Protestants aimed to form a new Croatian literary (liturgical) language – based on the Croatian (Slavic) literary tradition, primarily (Old) Croatian Church Slavonic and Chakavian literacy, and at the same time inclusive of the characteristics of Croatian spoken idioms.

This paper presents an analysis of dual forms of nominal words and verbs found in the biblical texts, attested in the Glagolitic edition of the *New Testament* (first part, 1562), the Cyrillic one (1563), and in *Postila* lectionaries (Glagolitic from 1562 and Cyrillic from 1563), all of which were printed at the Urach press. The Latin version of *Postila* was published at the Regensburg press in 1568. The similarities and differences between the analyzed texts are pointed out. From these results certain conclusions can be drawn: concerning the corrector(s) of the Glagolitic and Cyrillic version of *Postila*, as well as the changes in language policy and practice that took place in late 1562 and early 1563.

Key words: Protestant biblical texts, history of Croatian literary language, 16th century, *Postila*, dual